

Bayatıların uşaqların mənəvi aləminə təsiri və orta məktəblərdə tədrisi məsələləri

Çinarə Rzayeva

Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent. AMEA Naxçıvan Bölməsi. Azərbaycan.

E-mail: cinarerzayeva@yahoo.com.tr

<https://orcid.org/0000-0003-0655-9342>

XÜLASƏ

Məqalədə bayatıların uşaqların mənəvi inkişafındakı yeri və təsiri araşdırılmış, onların mənəvi zənginliyinin artması və mükəmməl fərd kimi böyüməsində bu janrın rolu müəyyən edilmişdir. Həmçinin orta məktəblərdə bayatıların tədrisi məsələsinə verilən önəm və onların mənimsənilməsi üçün müasir təlim metod və üsullardan istifadə edilmə yolları da araşdırılmışdır. Aparılan tədqiqatlardan məlum olmuşdur ki, bayatıların tədrisi zamanı mövzuya və yaş həddinə uyğun nümunələrin seçilməsi ilə qarşıya qoyulan məqsədə nail olmaq mümkündür. Məqalədə bayatıların uşaqların milli ruhda böyüyüb formalaşmasına göstərdiyi xüsusi təsir də nəzərə çatdırılıb. Araşdırmalardan bir daha əmin olundu ki, bayatıların uşaqların həyatındakı rolu və əhəmiyyəti böyükdür.

AÇAR SÖZLƏR

folklor, bayatı, tərbiyə, məktəb, tədris

MƏQALƏ TARİXÇƏSİ

göndərilib: 14.04.2022

qəbul edilib: 27.04.2022

MƏQALƏNİ ÇAPA

MƏSLƏHƏT BİLƏN

Pedaqogika üzrə fəlsəfə
doktoru, dosent Bilal
Həsənlı.

METHODS

The effect of bayatis on the spiritual world of children and the issues of education in secondary schools

Chinara Rzayeva

Doctor of Philosophy in Philology, Associate Professor. Nakhchivan Branch of ANAS. Azerbaijan. E-mail: cinarerzayeva@yahoo.com.tr
<https://orcid.org/0000-0003-0655-9342>

ABSTRACT

The article examines the place and influence of bayatis in the spiritual development of children, the role of bayatis in increasing their spiritual wealth and growing as a perfect individual. The importance given to the teaching of bayatis in secondary schools and the use of modern teaching methods and techniques for their mastering were also studied. Research has shown that it is possible to achieve the goal of teaching bayatis by selecting samples appropriate to the topic and age. The article also highlights the special impact of bayatis on the growth and formation of children in the national spirit. Research has shown once again that the role and importance of bayatis in children's lives is very great.

KEYWORDS

folklore, bayati, upbringing, school, teaching

ARTICLE HISTORY

Received: 14.04.2022

Accepted: 27.04.2022

Giriş / Introduction

Uşaqların mənəvi inkişafı və tərbiyəsində mühüm rol oynayan bayatılar insan ruhunu oxşayaraq dildən-dilə, nəsildən-nəslə, əsrdən-əsrə keçib müasir dövrümüze kimi gəlib çatan folklor nümunələrinin ən geniş yayılan janrıdır. Dərin mənası olan “bayatılar insan həyatının canlı, poetik salnaməsidir. Onun varlığını, mənəvi aləmini dünyaya göz açdığı çağdan ömrünün son anlarına kimi müşayiət edir, duyum və hisslərinə estetik, bədii zövq aşılayır” [2, s.4].

Bayatılar mövzu müxtəlifliyinə görə uşaqların tərbiyəsində müstəsna əhəmiyyətə malikdir. Vətən, qürbət, mərdlik-namərdlik, eşq-məhəbbət, sevgi, xoşbəxtlik, bolluq-bərəkət, ayrılıq, intizar, istək-arzu, qəm-qüssə, üzüntü, öyüd-nəsihət, hörmət-ehtiram, xeyir-dua, qarğış, ağı, şənlik, toy-düyün və s. mövzulu bayatılarda insana xas olan müsbət keyfiyyətlər (saf məhəbbət, həyat eşqi, qəm, kədər, ayrılıq, vətən sevgisi və s.) öz əksini tapmışdır. Bunlarla yanaşı, bayatılarda “dostluq, sədaqət, humanizm meyilləri canlı, şairanə bir dillə, az sözlə, böyük və dolğun fəlsəfi məna ilə ifadə olunmuşdur” [2, s.4].

Bayatıların mövzu dairəsi geniş və müxtəlifdir. Onları uşaqlara mənimsədən zaman yaş həddi nəzərə alınaraq mövzu seçilməlidir. Çünki azyaşlı uşaqlara sevgi, ayrılıq mövzusunda olan bayatıları tədris etmək doğru olmaz. Uşaq dünyaya göz açandan anaya, ailəyə və vətənə olan sevgi ilə böyüməlidir. Məhz elə bu səbəbdən də onlara belə mövzulara aid bayatılar öyrətmək daha məqsədəuyğun hesab edilir. Çünki bu qəbildən olan bayatıların öyrədilməsi zamanı yaş həddi gözlənilmir. Vətən mövzusuna aid olan bir neçə nümunəyə diqqət yetirək:

Qəribəm bu vətəndə,
Gözüm yoldan ötəndə.
Qəriblik yaman olur,
Baş yastığa yetəndə

[2, s.16].

Və yaxud:

Əzizim, kətan yaxşı,
Geyməyə kətan yaxşı.
Qürbət yer cənnət olsa,
Yenə də vətən yaxşı

[4, s.200].

Bu bayatının başqa bir variantı da var:

Əzizim, vətən yaxşı,
Geyməyə kətan yaxşı.
Gəzməyə qərib ölkə,
Ölməyə vətən yaxşı.

Doldum yaşa vətəndə,
Boya-başa vətəndə.
Yüz il qərib olunca,
Beş gün yaşa vətəndə
[4, s.150].

Çiçəyim, gülüm vətən,
Ağzımda dilim vətən.
Bir çakıl daşın üçün,
Yolunda ölüm, vətən
[4, s.46].

Önəmli əhəmiyyət kəsb edən cəhət budur ki, bu cür bayatılar tədris olunan zaman uşaqların təsəvvüründə bir düşüncə formalaşır: onlar bu bayatılar vasitəsilə bir daha vətənin hər şeydən üstün, dəyərli və əziz olmasını dərk edirlər. Yuxarıda verilən nümunələrdə vətən həsrəti, vətən sevgisi öz əksini tapmış, insanın harada yaşamasından asılı olmayaraq, vətən üçün darıxdığı qeyd olunmuşdur. Bayatıların məzmunundan aydın görünür ki, “xalq öz ana yurdunu, onun təbii gözəlliklərini həmişə sevmiş və poetikləşdirməyə çalışmışdır” [3, s.148].

Bayatıları tədris edərkən yerinə uyğun və düzgün mövzu seçsək, müsbət nəticələr əldə etmiş olarıq. İstər valideyn, istərsə də müəllim yaz fəslindən, Novruz bayramından söhbət açarkən bayatılara müraciət edə bilər. Bu, həm uşaqlara xoş təsir bağışlayar, həm də onlar yaz fəslə haqqında daha ətraflı məlumat əldə etmiş olarlar. Məsələn:

Günəş nurun saçıbdı,
Soyuq qorxub qaçıbdı.
Meşələrdə, bağlarda
Novruzgülü açıbdı⁴.

⁴ https://az.wikipedia.org/wiki/Novruz_bayat%C4%B1lar%C4%B1

Beldən açdım qəməni,
Suladım bağ-çəməni.
Novruzun nişanəsi
Səmənidi, səməni.

Və yaxud:

Aşıqəm, tərsə məni,
Novruzda tər səməni.
Kərəməmə, “of” demərəmə,
Öldürsə tərsə məni
[4, s.58].

Belə bayatılar vasitəsilə uşaqlara yaz fəsli və Novruz bayramının xüsusiyyətlərini də mənimsətməmiş oluruq. O zaman onlara məlum olacaq ki, Novruz bayramında səməni cücərdilir, deməli, səməni bu bayramın atributudur. Həmçinin verilən bayatıya əsasən uşaqlar havaların isinməsi nəticəsində ilk açan gülün novruzgülü olduğunu da bilmiş olacaqlar.

Səsləndi xoruz banı,
Açıldı sübhün danı.
İlin yaz fəsli gəldi,
Qızdı torpağın canı.

İstənilən bayatının əhəmiyyətli bir cəhəti olur. Bu bayatıda isə uşaqlar yazın gəlişi ilə torpağın oyanışını xatırlamış olurlar. Bayatıların tədrisi zamanı mövzuya uyğun slaydlar da hazırlanıb şagirdlərə göstərilərsə, uşaqlar onları daha tez mənimsəyə bilərlər.

Bayatılarda ataya, anaya, qardaşa olan dəyər, hörmət, ehtiram da ifadə olunur. Bu qəbildən olan bayatılar uşaqların tərbiyəsində müstəsna əhəmiyyətə malikdir. Mövzuya uyğun bir neçə nümunəyə nəzər salaq:

Bu yerdə gülən olsa,
Tərimi silən olsa.

Qardaşlıq gözəl şeydir,
Qədrini bilən olsa
[2, s.233].

Bürüyübdür qar daşı,
Get, dağlardan qar daşı.
Bayramı o gün eylər,
Bacı görsə qardaşı
[4, s.121].

Xəbər getsin o yada,
Yatmış könlüm oyada.
Bivəfaya sirr vermə,
Gedər açar o, yada
[2, s.215].

Bayatıların tərkib hissəsində digər janrlar da əks olunur ki, onlardan tapmacaları nümunə götürək. Bağlama sayılan bu bayatılar uşaqları xeyli düşündürür. Həmin nümunələrdən bir neçəsinə diqqət yetirək:

O nədir ki, gələn yaz,
Gələn qışdı, gələn yaz.
Qış bir xörək bişirdi,
Yağın tökdü gələn yaz
[2, s.235].

Və yaxud:

Bu günləri şənbədi,
Könlümə düşən nədi?
Nə əti var, nə qanı,
Ocaqsız bişən nədi?
[2, s.236].

Bu qəbildən olan başqa bir bayatıya nəzər salaq:

Əzizim, qara nədir?
Qaş üstə qara nədir?
Gönü göy, ət qırmızı,
Sümüyü qara nədir?⁵
Nə dili var, nə ağzı,

⁵ <https://az.wikisource.org/wiki/Bayat%C4%B1lar>

Nə tarı var, nə sazı.
Hər yerdən xəbər verər,
Oxuyar xoş avazı

[2, s.237].

Araşdırma zamanı öyüd-nəsihət, atalar sözləri və alqışların əks olunduğu xeyli sayda bayatılara rast gəldik. Məhz elə bayatıları zənginləşdirən əsas xüsusiyyət də tərkibində bu janrların yer almasıdır ki, onlar öz zənginliyi ilə bayatılara xüsusi mənəvi çaları qatır. Beləliklə, bayatıların uşaqlara mənimsədilməsi ilə həm də onlara atalar sözlərini xatırlatmış oluruq. Fikirlərimizi aşağıdakı nümunələrlə əsaslandırmışıq:

Əzizim, il yarası,
Ağrıdır dil yarası.
Xəncər kəssə sağalar,
Sağalmaz dil yarası

[2, s.223].

Əzizim, aman gündə,
Sözün də aman gündə.
Dost kimdi, düşmən kimdi,
Tanırsan yaman gündə

[2, s.218].

Mən aşiq bilən olsa,
Qədrini bilən olsa.
Birliyi top dağıtmaz,
Ona səs verən olsa

[2, s.217].

“Azərbaycan bayatıları” kitabından verdiyimiz bu nümunələrdə “Qılınc yarası sağalar, söz yarası sağalmaz”, “Dost dar gündə tanınar”, “Dost yaman gündə tanınar” və ya “Yaxşı dostu yaman gündə sına”, “Güc birlikdədir”, “Qələbə birlikdədir”, “El bir olsa, dağ oynadar yerindən” atalar sözlərinin mənəvi mahiyyətini əks etdirən misralar özünü göstərir. Belə bayatılar həm də nəsihət xarakterlidir. Həmin nümunələrdə atalar sözləri olduğu kimi verilməsə də, eyni mənada işləndiyi açıq-aydın görünməkdədir. Bu qəbildən olan başqa bir bayatıya diqqət edək:

Bülbül dolubdur bağa,
Bir gül salıbdır dağa.
Sayanın qulu olsan,
Saymayana ol ağa
[2, s.215].

Verilən nümunədə “Qananın qulu ol, qanmayanın ağası da olma” atalar sözü yada düşür. Həqiqətən, bu bayatı vasitəsilə dərin bir fikir ifadə olunur, həm də uşaq anlayır ki, qanan adama yaxşılıq etmək hədəf getməz, ona nə etsən, itməz. Məcəzi mənada isə “belə insana qul da ola bilərsən”, – deyilir, ancaq qanmaza, səni saymayan insana heç vaxt əyilmə.

Açıbdı bağda lala,
Bənzər gül üzə lala.
Zərrəcə səbri olan
Tez yetişər vüsala
[2, s.216].

Nəsihət məzmunlu olması ilə yanaşı, bu bayatıda səbrli olmağın əhəmiyyəti, faydaları da qeyd edilir. Baba-nənələrimiz hər kəsə bu nümunələr vasitəsilə vüsala çatmaq üçün səbrli olmağın vacibliyini çatdırmışlar. Heç şübhəsiz, bu cür bayatılar atalar sözlərinin təsiri nəticəsində yaranmışdır. Bayatıda ifadə olunan həmin atalar sözləri aşağıdakılardır:

Səbr edən muradına yetişər
[1, s.357].

Gül istəyən səbr edər
[1, s.197].

Hər səbrin axırı var
[1, s.215].

Tora düşən səbr eyləməsə, özünü fəlakətə salar
[1, s.389].

Yaman günə səbr edən, yaxşı günə tez düşər
[1, s.415].

Səbr Allahın adıdır.

Səbr bir ömürlük xəzinədir.

Səbr cənnət açarındır.

Səbr edən salamat olar.

Səbr eylə işinə, xeyir gələr başına.

Səbr eyləyən çox yaşar
[1, s.357].

Bir bayatı vasitəsilə müəllim bir neçə atalar sözünü şagirdlərə mənimsətməklə, bu nümunələrlə səbrin əhəmiyyətli və vacib bir xüsusiyyət olduğunu onlara izah edir.

Nəticə / Conclusion

Təhlillər zamanı bayatılarda atalar sözləri ilə ifadə olunmuş xeyli sayda nümunələrə rast gəldik. İşlənmə tezliyi çox olan bu atalar sözləri bir çox bayatıların əsasını, xüsusən də son misralarını təşkil edir ki, bu da bayatıların nə qədər dərin mənə daşdığını bir daha sübut edir. Bayatılar həcmcə kiçik olmalarına baxmayaraq, həm mövzu dairəsi, həm də dərin mənə çaları baxımından müxtəlif və genişdir. Nənə-babalarımızın yaddaşından süzülüb gələn bu folklor nümunəsi, demək olar ki, hər dövr üçün öz aktuallığını qoruyub saxlamışdır. Məhz bizlər də bu dəyərli janrı qoruyub gələcək nəsillərə ötürərək daim yaddaşlarda yaşatmaq üçün əlimizdən gələni əsirgənməməliyik.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat / References

1. Atalar sözləri. (2013). Tərtib edən və ön sözün müəllifi: Mətanət Yaqubqızı. Bakı, Nurlan. 476 s.
2. Azərbaycan bayatıları. (2004). Bakı, XXI –Yeni Nəşrlər Evi. 304 s.
3. Əfəndiyev P. (1981). Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatı. Bakı, Maarif. 406 s.
4. Pirsultanlı S.P. (2012). Azərbaycan ağız ədəbiyyatında bayatılar. Gəncə, 377 s.
5. https://az.wikipedia.org/wiki/Novruz_bayat%C4%B1lar%C4%B1
6. <https://az.wikisource.org/wiki/Bayat%C4%B1lar>